

ИВАНА ГУНДУЛИЋА
СУЗЕ СИНА РАЗМЕТНОГА

Културна историја света одаје једну тајну: да се уметнички таленти и идеје јављају, како у породицама тако и у народима, махом у доба над материјална добра малаксавају. Када се у генерацијама неке лозе истаји здравље имање; када у држави опада моћ политичка и економска, ево се над клонулом материјом снажи дух, снаге спиритуалне и уметничке. Како у једном фрагменту Пиндара стоји: "... брзо онда граде лествице, да достигну висине неба."

Држава и трговина у Дубровнику имале су своје златно доба у XIV и у XV веку. Затим, трговина се постепено сводила од активне на транзитну; а држава је све више и више значила један упоран унутрашњи живот, а не један светски организам напоредан са другим таквим организмима на Средоземном мору. Неких петнаестак година пре рођења Ивана Гундулића, или како се по дубровачки каже, Џива Гундулића, биле су у Дубровнику још много читане књиге: Бенедикта Котруља "О трговини и савршеном тржишту", и Николе Гуцетића "О републикама, према мислима Аристотела". На првом месту дакле литература о проблемима државе и трговине, а друга литература је важила за доколице, за весели театар, за седељке са куртизанама. Међутим, пред приближење времена када ће живети Џиво Бунић, Џиво Гундулић и Џово Палмотић, дакле у сто година одовуд XVI, одонуд XVII века, повлачи се литература коју су диктира-
ле аристократска Република и велика трговина што је осигу-
рала

гуравала раскош и елегантан живот. Са оном тројицом песника и књижевника долази златно доба литературе, управо златан плод на врху дубровачке књижевности, Иван Гундулић.

У време тога златног доба Дубровник, као држава, формално је у невољи и оскудици. Читамо да је Веће прописало "уредбу о смањењу државних расхода и повећању прихода". А кад се такве ствари "прописују", није добро. Из гимназије своје морао је Дубровник отпустити од четири наставника тројицу; после, на мукама због наставе, додат је још један, и тако је гимназија живуцкала све до доласка језуита. Са опадањем државе, малаксавала је у то аристократској средини, наравно, пре свега властела. Господарско сиротовање, па затим и господарско изумирање. У једном старом тестаменту стоје необични редови: преклињање умирућег брата да се најмлађи брат, који је међутим већ био прешао педесету, да се, за име божје, жени, и настави лозу. Са сиротињом дошло је колебање морала и строгог реда. Заволео се живот који, ето, прети да оде за навек. Који су још могли, живели су раскошно, што би рекао Гундулић, разметно. Честе су опомене по писмима и тестаментима да се синови "чувају расипништва", да не постају разметни синови. Издаје се у Републици "Уредба против луксуза". Постављају се нарочити чувари јавног морала, официали *super honesto vivere*. А укидају се друга државна места дипломатског, административног и трговинског карактера, која су се аутоматски попуњавала властелинским синовима. Женски манастири су препуни, нарочито младих племићкиња, али су пуни и нереда и скандала. Јер су

се млади животи опирали да остани између зидова у које су већином по сили околности затварани. Строг дубровачки обичај је био да се властелинке удају само за властелу и само са миразом. Ако се негде нашла једна само кћер или сестра, отац и браћа су успевали да нађу и властелина и мираз. Иначе, ишле су девојке у думне разних редова. Овај женски проблем, наравно, скриван је; и отуда у локалној хроници оскудни подаци о женској чељади, али тиме и о породицама уопште. На пример, тек у најновије се време пронашло да је песник Гундулић, сем три сина, имао и две кћери, и да су обе отишле у манастир. А Иван Бунин, најбољи лиричар XVII века, да је имао, сем браће, и четири сестре, и сем два сина, седам кћери, и да је, иако прави поседник и богат човек, две сестре послао у манастир, и само две кћери удомио, а пет предао међу бенедиктинке и кларисе.

У сјајно доба трговачке и државне моћи, дубровачки је племић био чудна организација. Сваки је носио у крви и предању оно што је уметни Дубровник од две овце поси-сао; од Византије наук дипломатске вештине, од Венеције наук трговати и бити богат. Дубровачки госпар био је у првом реду трговац; па неки официал Републике; па, с годинама, члан Већа, и можда кнез Републике; па онда још непрестано трговац; и напослетку, ако је био књижевни талент, и песник и писац. Гундулићев живот види нам се доста просечан и сиромашан; вероватно зато што је Гундулић био песник не на последњем месту. Иван Бунин је у том смислу сасвим ванредан пример: три или четири пута

биран за кнеза Републике, није престајао да води трговину с вуном. А своје књижевне радове, међу њима познато Пландовање, остављао је све у фијоку. За живота није издао до један једини спев, најслабије своје дело, Мандаљену покорницу. А учинио је тако, вероватно, зато што је мислио добро послужити Републику ако се буде старао да у манастире продре литература боља од уобичајене.

Са XVII веком, сем материјалне орогулости, долази и низ земљотреса, весници и претходници оног страшнога који ће 1667-ме скоро сатрти Дубровник - но, долази, по божјој вољи, и млади Гундулић. Тај млади Гундулић неће одмах писати најбољу литературу. Још су се повлачиле естетске осетљивости и укуси Ренесансе, који у Дубровнику нису увек били ни аутентични ни најбољи. Никола Гучетић, који је још био при перу за доба младог Гундулића, пише сада не о држави, него о лепоти: Диалог о Лепоти. Човек старије генерације, он је још неговао велики култ женске лепоте и женских врлина (стилизованих, наравно), и његов диалог воде две жене, Флора Цуцорић, која није друга него позната Цвијета Зузорић, и пишчева жена, Марија рођена Гундулић. По тој Марији, Гундулић је био у сродству са Гучетићем, сигурно знао за његове књижевне и естетске нагласке, у младости их и делио. Али, другог соја и вокације, Гундулић ће у зрелим годинама оставити галантни стил сваке врсте.

Како већ бива пред несреће, и у доба несреће, не много религиозни Дубровник постаје религиознији; прима језуите; мири се с покретом да се у Дубровнику оснује језуитски Колегијал; чак и помаже његово остварење. Два Гун-

дулићева претка били су језуити, један оснивач, други ректор Колегијала. Хватају корена побожни обичаји. У тестаментима све је чешћи легат цркви, све су веће бриге за мртве мисе, све се чешће тестатор назива *misericordissimo* *peccatore*. Долазе и побожна штива, и оригинали побожни спевови у домаћој литератури. И Гундулић ће се у том смислу одужити Богу, људма, и уметности. Биће дакле дете свога доба, као и свако, али ипак свој дух и писац. Сва класична дела Гундулићева, свако на свој начин и у својој мери, носе мотиве етичке и чисто религиозне. Како је дошло до тога да Гундулић прекине са својим пагански митолошким драмолетима, и еротским песмама, и да постане оно што је по својој вокацији и морао постати, озбиљан епски песник, са одабраним племенитим идејама - како је до тога дошло, не зна се тачно. Живот Гундулићев је у тами, као и животи већине других дубровачких писаца. Дубровник, племићко гнездо, није у први план стављао податке о књижевницима. Види се толико да је Гундулић ишао кариером свих племића: отправљао разне државне послове, и врло важне, али до чланства у Већу није стигао, јер није навршио педесет година, умро је у педесетој. Од разних незнатних ствари, књижевне историчаре занима нарочито питање Гундулићеве религиозности, односно, као историчаре, њих интересује чињенички повод за религиозни обрт у песнику, дакле питање: да ли је Гундулић био ученик језуита, или је позније, у моменту преокрета у духу свога писања, постао покајни син цркве, конвертит? Шта је нагнало Гундулића да у оном судном моменту препева неколике псалме Давидове, изда их под насловом Пјесни покорне, и стави испред њих предго-

вор у којем се одриче своје прве књижевне фазе? Да ли је претходила конверсија? Зачудо, старији критичари скоро се никакo не питају: да ли је претходила нека сасвим приватна криза друге врсте? или је један снажан, проникљив, искуствима ломљен дух дошао природно до свог религиозног сазревања? Историских података нема. Остаје, за све најважније, студија дела. Ми од своје стране студији дајемо скоро увек предност над чињеничким подацима, који често нису тачни, нису искрени, и сасвим су друго значили у оно време кад је чињеница била фактор живота још живогa песника. Студија над делом зрелогa Гундулића доказује ~~позитивно~~ нам да је он из себе, спонтано и природно узимао све своје мотиве и теме, па ће то сигурно вредети и за религиозне мотиве његове књижевности.

Гундулић је најбољи као епски песник, али он је епик са талентом за лирски тон и драмски акценат. Он много мање прича, него што лирским тоном узбуђује, и драмским акценатом убеђује. Помаже га много једар, снажан језик, који је Гундулић нашао тамо где га није било, који је дакле нашао тако што је њему, Гундулићу, такав требао. Све то посведочавају његова најсадржајнија дела: Дубравка, Сузе сина разметнога, Осман. Иако је Дубравка још у компромису са некадашњим драмама, већ је у њој акценат озбиљне ироније и сатире друштвене, која, камуфлирано, погађа обичаје и морал тадашњег Дубровника. А глорификација слободе дата је и кроз осећај и кроз разлог. Има и лирике, и има историског смисла у познатим стиховима:

О лијена, о драга, о слатка слободо!

Дар, у ком сва блага вишии нам Бог је до.

Узроче истини од све наше славе.

Истинитој слави Дубровника заиста је узрок слобода; и она која је била у осећању, и слобода постизавана свим средствима уметности и политичке игре. Дубровник је увек био слободан, иако је, редом, пролазио кроз туторства Венеције, Мађара, Турака. Дубравна и велики еп Осман имају баш кроз мотив слободе идеолошку везу. Само што у Дубравки победу слободе симболизује чиста љубав, и здрав разум грађана; а у Осману је проблем слободе уведен у велику борбу хришћанства против муслиманског господарења над хришћанима. Осман је последње и не сасвим довршено дело Гундулићево. Пред њим, временски, стоје Пјесни покорне и Сузе сина разметнога. Идеолошка веза не престаје. Са Османом, Гундулић је затегао жице хришћанства, али дао и сцене религиозног херојства. Сузе сина разметнога, чисто је религиозно херојство. У Осману је религиозно херојство на бојном пољу, а у Сузама сина разметнога у души човечјој.

У оном предговору уз Пјесни покорне, Гундулић пошто је поименично набројао сва своја дела младости, овако их се одрекао: "... све... као пород од тмине, у тминах и остављам; ... све те ствари, таште, за теште држећи... Пјесни покорне... свијету приказујем". Шта се иза тога крило, шта опште, и шта лично? Дубровник није много крив, кад је о религији реч: језуите је гонио докле год је могао; није много марио ни за Лутерову реформацију, ни за католичку контрареформацију. А Рима се држао пре свега дипломатски, као велике силе и угрозитељке Турцима.

У клими јесте било страха религиозног: контрареформација није само призивала католике ближе цркви, и у активну борбу против јереси, него је, у невољи између реформације с једне, и Турака с друге стране, позивала све хришћане без разлике на отпор, и на богоугодан живот. Тај је покрет, међутим, имао и реакцију. Било је кругова који су живо обнављали дух класике и платонизма, проповедали ведрину и лепоту. Унели су, додуше, сходно времену, више религије у нови платонизам, али то није било ни нарочито хришћанство ни католичанство, него просто осећање Бога, исповедање да је све пуно божанских тајни. Дакле: суштина Бога и божанског у свету, а не ове или оне религије. Али, тај Бог је био пре свега Бог лепоте, Бог уметности, бог "који је осуђен да буде благ и милосрдан према смртнима", како су веровали стари Грци. Тим путем се дошло до барокног стила, који је волео да меша лежерно и озбиљно, свето и сласно. Тако је дошло до безбројних обрада теме о блудници Магдалени у побожној књижевности, јер је она, истовремено, била и блудница, и лепотица, и покајница. Сузе и уздаси "мандаљене покорнице" ређају се од пре Бунића, па преко њега, па са Игњатом Борђићем долазе још и у почетку XVIII века.

Гундулићеве побожне строфе разликују се од осталих. Библија и катихизис нису копирани. Хришћанство је задатак религиозни. Спиритуалне кризе Гундулићеве биле су Гундулићеве. Он је сазрео до могућности да свет, и живот, и све кризе гледа са висине, а не само из атмосфере Дубровника, било оног контрареформације, било оног неоплатонизма. Наравно да ни код Гундулића није све про-

лазило без уступака општем стилу и светом предању, али главне религиозне идеје имале су увек нешто од универсалног смисла, носиле су собом проблем односа душе човечје према Богу, према суштини божанској, и проблем достојанства и разума човекова у моралу и у неморалу. Нема Марије, Тројства, крста, причешћа, олтара и црвених молитава. Као и код Његоша, у Лучи микрокозма, има додуше помињања раја и пакла, али кроз рефлексije, као симболина за судбину душе која, на жалост, може страховито умрети - Гундулић пева да је душина смрт "вјековита" - а не као благовање или мучење тела и личности. Спев о Магдалени, Гундулић неће писати. Али ће он ту "Мандаљену" добро проучити, и блудницу раздвојити од лепотице, и нарочито од присјаја који јој је долазио од Христа. Саставиће Гундулић обичну блудницу са обичним блудником, како у животу и јесте; узеће блуд као несрећу и зло, без ореола. Тако ће он личним идеолошким путем доћи до мотива из Библије, изабрати причу о блудном, или разметном сину зато што је то најприснији човечан мотив у Библији; зато што је сваки човек био, овако или онако, разметно дете, траћио новац, здравље, време, памет; заборављао оца, брата и родну кућу, јер је веровао да је слобода и песма живота у скитњи и нeredу; спадао на то да зајми и проси и бива презиран; и уздисао над биљем и животињама као над бољим бићима. У коме од нас није баш усред таквих лутања и мучка сазревала философска рефлексija, и религиозна готовост да спасавамо честитост и једноставност живота, и да започнемо новог, преображеног човека. Неним од тих путева је, вероватно, и Гундулић дошао до теме о разметном си-

ну Дубровника, а не Библије, и до потребе побожних стихова и плача душе. Иначе Сузе сина разметнога не би биле оно што су: смелост да се узме опора и сурова тема; да се човеку и жени кажу најгорче истине; да се плачу своје сузе, а не сузе, на пример, апостола Петра.

Те сузе Петрове, плакане зато што се апостол трипут одрекао Христа - писао је италијански песник Ђулио Тонсело. А неки књижевни критичари старијега датума воле-ли су да у Гундулићевим Сузама сина разметнога траже имитацију, инспирацију, донекле и копију тога Тонсела. Кад се пажљиво чита Гундулић и Тонсело, нађе се оно што се нађе, кад се пажљиво читају, у истој таквој наводној вези, Његош и Милтон. Има подударана у стилу и размештају сцена тамо где су респективни писци стајали на бази Библије и науке о вери. У главним религиозним идејама пак свако је од тих правих песника и самосталних личности био свој, по божјој вољи, и по потреби своје душе и мисли. Његош је писао Лучу мирокозма, како и наслов каже, да би певао искру божанску у човеку, да би славио уметничко твораштво у Богу и песнику. Милтон је писао Изгубљени рај да би најзад расправио своју муку, и питање Тројства, и природе Христове, и изнео победу свога јединога, страшнога, свемогућнога и својевољнога Бога. А Гундулић, ако је читао Тонсела, морао је мислити: да тема његова није за-видна. Јер, како је неприродно и наметнуто плакати са бу-дућим Св.Петром! А како је природно плакати и кајати се са обичним човеком у разметном сину! Могao је Гундулић читати и Тонсела, и Таса, и Хорација, и Овидија - за прави талент, и за самосталан унутрашњи живот који иде

стазом вокације, свана је лектира само школа технике, и ватра на којој оригиналност постаје чвршћа. Зар је Гундулићу, сину пребогатог и разметног Дубровника, чије је тешке године испаштања дочекао да види баш он, Гундулић, зар је њему од давно умрлог Овидија, и из његове *Ars amatoria* требало учити: како се воли, како се у љубав мами, каквим се вештинама лажу и саблажњавају љубавници. Зар оне оштре, управо осветљиве инвективе против заводнице и измождитељке, оне немилосрдне судове које читамо у Сузама сина разметнога, зар то не значи, и не сведочи искуство живота и посматрање не конвертита, него онога који је познао ствари до биолошког и психолошког талог њихова. И најзад, кад дође потреба да човек мора окренути Богу, мора живот свој да расправи пред Богом, онда не само један Гундулић, него нико не иде Богу преко Тонсела него иде сам самцит, иде као разметни син кроз рођени стид и бол.

Три спева, управо три плача, који чине Сузе сина разметнога, носе посебне наслове: сагрешење, спознање, скрушење. Нигде се Гундулић није слепо држао библиског материјала. Главно је идеја о разметном сину; и зато је сва обрада питање душевних стања и рефлексија. У првом је спеву предмет ламентација, гневна, стидна и покајна, над блудном љубави која се купује. Издавна и танана анализа понижења човека и жене који се прождиру телом, без знака љубави на души. Критика блуднице меша се са критиком женине природе уопште, дакле је психологија у апарату, и зато влада тон огорченог реализма. Лажљивост женину, например, песник терети новом компликацијом, вели да

жена уме:

тако хитро да ти каже

да си ти крив што она лаже.

Даљи су стихови о жениној лакомислености, о пороку неза-
ситног трошења, којим разара човека и имање, као попла-
ва:

тер на начин поплавице,

ка све носи што задере,

и орећ се низ литице

ваља горе, поља ждере -

обори се и прождрије (блудница)

ме имање најпослије

да су од злата поља и горе,

да све ријеке златом теку,

свим тијем не би стоти дио

женске жеље испунио.

Следује критика на беспамет блудника који љубав и вер-
ност тражи код развратнице, то јест понаша се као онај
који

... зиђе на пржини (песку),

и врх морске трче пјене,

тјера вихар по шанини,

омекшава тврде стијене,

малим судом море празни,

змију грије, лава блазни...

Има у спољашњем стилу ових фигура нечег од барока онога
времена, али се истовремено осећа да их није дала вирту-
озност, него их је бирао гњев, самомучење, презир. Реали-

зам израза зато и јача:

о ње вратих,^{х)} као пас један,
прстом казан, и одсвуд гледан

Па опет директнији напад на жену:

(она) ми је кости ижела (сагорела)
крв испила, месо појела,
тере сам се оголио
и без здравља, и без части.

Па опет напад на себе, потреба рећи да је разврат био
најобичнији:

на обичајни блуд нечисти
идем и распу бића мога.

— — — — —
Ја у ташту стратих блуду
Час(т), и памет, и имање.

Осећа се, по жестини израза, да се ту није радило о парадрази Библије, него о стварном животу, и о страстима које се не упитомљавају док срце не прсне.

У другом плачу, у спознању, имамо рефлексije о ништавилу овога света, и о неизбежној смртности свега и свачега. Овај нам се спев чини најбољим. Крепак у оцени свега што чини уживање, сврху и понос овога живота, сав је миран и достојанствен, религиозно храбар. Смрти се гледа у очи не само хришћански сирušено, него и антички поносито и трезвено: "Сви људи, срећом судбине своје, долазе до конца страдања и зала својих, над тело најзад подлегне смрти". Гундулић, наравно, и у овом спеву гово-

х)

пред њеним вратима

ри на уста сина разметног, али су акценти, казивани у првом лицу, жестоко тачни, долазе из живих груди песникових:

Ето, живот мој свједочи
 какав свит је, и што даје

 (као што) море, у тишини,
 с краја поморца у плав зове,
 и кад га има у пучини,
 скочи и узаври на валове,
 и у потопу, ки на њ ори,
 прије смрти гроб му отвори...

 Ех, сад имам памет хитру:
 све је, што свијет гледа и двори,
 на огњу восак, дим на витру,
 снијег на сунцу, сан о зори,
 тренутје ока, стријела из луна.

Ах, није живот људски друго
 нег смућено једно море

 и сред тијех истом тмина
 чоек се роди, мријет почина.

На ту велику тему: да све, тек се родило, одмах почиње мрети; да је пролазност општа и дефинитивна, упутиће песник ове горке поеме опет жене, овога пута, изгледа, потресен што је и над најнежнијом лепотом гробни рачун неумољиво прост и један. То су стихови ванредно течни и дирљиви. Достигли ће ту Гундулић мирну гробну патетику Про- перцијеве последње елегије, где покојна Корнелија, из

гроба, поручује свету шта је последњи вид свега житејског: *Et sum quod digitis quinque legatur omnis*, — "колико пепела у пет прста држиш, то сам ја". Вели Гундулић:

Славне госпође и краљице,
ки липости још се хвале,
златне косе, драго лице,
љубен поглед ки су имале —
ах, виђ' што су у ово доба:
мало праха у дну гроба.

— — — — —
Ах, што је од њих сад остало:
нег' ли у земљи земље мало.

А завршиће песник, вероватно, са уздахом дубровачког патриоте:

Мру краљевства, мру градови,
И њих племство трава крије.

Истоветно, меланхолично-религиозно настројење духа наћи ћемо и у Осману, и то од првог почетка. Ето је доказ да је религиозност у зрелом Гундулићу била поглед на свет, и зато сталан елеменат његове поезије. Читамо у Осману:

Ах, чијем си се захвалила,
ташта људска охолости?
Све што више стереш крила,
све ћеш пака ниже пасти.

— — — — —
Сатиру се сама у себи
силна царства и могућа

Нису ли то речи које су колико религиозне толико философске, без којих поезија не може бити.

У трећем плачу, у скрушењу, дошли су најзад више до својих права црква и катихизис. Али у том завршном спеву Гундулић је и знатно слабији но у претходнима. Има доста извитоперености логике и лепоте. Да би се доказало велико милосрђе божје, инсистира се на великој човечјој незахвалности, а да би се она јасно истакла, тврди се нешто што поготову није нимало сигурно, то јест, да је све човечан ради створено:

За ме птица гнездо збира,
мед за мене пчела купи,
за ме овчица руи простира,
Во под јарам за ме ступи,
мени вра ни коњи језде,
сива сунце, мјесец, звијезде.

С друге опет стране, Бог је стављен у положај да се можда и сувише сам хвали оним што јесте и што чини. Све су то идеје конвенционалне, па су и стихови конвенционални. Али и кроз тај спев пробија се прави песник, са гледањем и говором песника. Библиску слику о блудном сину који у шуми чува свиње, и бори се са савешћу, прерадио је Гундулић у сугестивну сцену природе: све је замукло у одмору и сну, само се човек кињи у грешној души својој:

Мирно стадо у сну дугу
остало се бјеше од паше;
птица у дубу, звијер у лугу,
у покоју све мучаше -
а сам грјешник не умуче.

Најзад, пред завршетак, долази велика мисао хришћанска: да међ свим божјим чудима и милостима највиши степен за-

узима "пристварање", то јест, претварање, унутрашње преображење човека. Ми сматрамо да је ту Гундулић дао у стиховима оно, што је раније рекао у прози, у познатом предговору: да је велика ствар, за Бога, и човека, и за обоје у заједничкој сарадњи:

... обрнут, и сврнути
људску памет, у слободи
ка се одлуком својом пути.

Као и Његош, и Гундулић упире ту у велику тајну духа човекова: да човек, којем је дана од Бога творачка моћ, да човек тај, у непосредном додиру с Богом, мимоилазећи можда јавну покору и заклетву, може изнова створити и сама себе. За ту промену каже Гундулић да је чудо:

промјена је ова, одвише,
сврх свијех чуда, чудна у себи

дакле чудна у себи, сама собом, по томе што се затворено у човеку спроводи стварање новог човека, што се милост божја здружује с душом човечјом непосредно у човеку. И остварује се да човек:

... ки, пун злоба,
биће расу и искоријепи,
и сред тмина и гнусоба
усмрдје се и ослијепи

да с милости, згора дане,
приствори се, и устане.

То јест, божја милост неминовно чека човекову сарадњу. Разметног сина отац чека, и дочекује га онда кад му је сам дошао - без конверсије, без икаква спољашњег потстицања - вратио му се по унутрашњој одлуци, спремио и до-

неонео оно што ће отац само примити и благословити. Како лепо каже Гундулић својим тачним, крепким језиком, човек има да се "расвести", да се "одрва", и пође другим путем. А тај пут, од свиња у шуми до очеве прстена на руци, дугачак је, и чудо је за онога ко га пређе.

Нечег победног има у тој побожној песми Гундулићевој! Нечег чудно разборитог има у тој покајној религиозности, која много говори о достојанству и памети човековој, и у којој је снага вере у убеђењу да човек може постати ново биће, вратити се од свиња у очеву кућу мира и љубави. Сузе сина разметнога доиста су Гундулићеве сузе. То је лепо и мудро дело једног зрелог човека и песника, саграђено по потреби рођене душе. То је свој плод.